

Rapporten All-Archeo bv 2533

**Eindverslag archeologische opgraving
Antwerpen – Verlatstraat 11-13**

Jordi Bruggeman

Bornem
2026

Colofon

Rapporten van het archeologisch onderzoeksbureau All-Archeo bv

Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Auteurs: Jordi Bruggeman

Identificatie van de archeologienota die de archeologische opgraving als maatregel bevatte: 32762

All-Archeo bv
Woestijnstraat 45
2880 BORNEM

Wettelijk depot nummer
D/2026/12.807/133

© All-Archeo bv

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en /of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever.

All-Archeo bv aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	4
2	Verslag resultaten archeologische opgraving	5
2.1	Administratieve gegevens	5
2.2	Archeologische voorkennis	8
2.3	Onderzoeksopdracht	12
2.3.1	Vraagstelling en randvoorwaarden	12
2.3.2	Beschrijving geplande werken	12
2.3.3	Werkwijze en strategie	15
2.4	Assessmentrapport	23
2.4.1	Methoden, technieken en criteria bij het assessment	23
2.4.2	Assessment van vondsten	23
2.4.3	Assessment van stalen	23
2.4.4	Conservatie assessment	23
2.4.5	Assessment van de landschappelijke ligging	24
2.4.6	Assessment van sporen	30
2.4.7	Confrontatie met resultaten opgraving aansluitende terrein	37
2.4.8	Assessment van het onderzochte gebied	43
3	Samenvatting	46
4	Bibliografie	47
4.1	Publicaties	47
4.2	Websites	47
5	Bijlagen	48
5.1	Archeologische periodes	48
5.2	Plannenlijst	48
5.3	Fotolijst	48
5.4	Tekeningenlijst	49
5.5	Dagrapporten	49
5.6	Vondstenlijst	52
5.7	Sporenljst	52
5.8	Stalenlijst	52

1 Inleiding

Dit eindverslag werd opgemaakt nadat uit de archeologienota gebleken was verder onderzoek in de vorm van een opgraving noodzakelijk was.¹ Het volledige traject werd uitgevoerd naar aanleiding van de aanvraag van een omgevingsvergunning waarbij de totale oppervlakte van de ingreep in de bodem 100 m² of meer beslaat, de totale oppervlakte van de kadastrale percelen waarop de vergunning betrekking heeft 300 m² of meer bedraagt en waarbij de betrokken percelen binnen een archeologische zone liggen, opgenomen in de vastgestelde inventaris van archeologische zones,² zoals bepaald in artikel 5.4.1 van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013. Het gaat om de archeologische zone Historische stadskern van Antwerpen. Het onderzoeksgebied valt niet binnen een beschermd archeologische site, noch binnen een gebied waar geen archeologisch erfgoed te verwachten valt.³

Alle coördinaten die weergegeven worden, zijn uitgedrukt in Lambert 72, tenzij anders vermeld.

¹ Deville/Houbrechts 2024a

² <https://geo.onroerenderfgoed.be>

³ <https://geo.onroerenderfgoed.be>

2 Verslag resultaten archeologische opgraving

2.1 Administratieve gegevens

Projectcode: 2026A5

Erkend archeoloog: All-Archeo bv, OE/ERK/Archeoloog/2015/00018

Betrokken actoren: Jordi Bruggeman (veldwerkleider), Jef Kennis (assistent-archeoloog), Lies Lommelen (archeoloog)

Extern advies: Daan Celis (stad Antwerpen, dienst Stadsontwikkeling, Onroerend Erfgoed)

Locatie (provincie, gemeente, deelgemeente, adres, toponiem): provincie Antwerpen, Antwerpen, Verlatstraat, Citadel

Bounding box x/y Lambert 72 coördinaten:

- 151668.66, 211160.76
- 151684.97, 211176.92

Kadastrale percelen: Anwerpen, Afdeling 11, sectie L, nummers 3656D2 en 3656S

Kadastraal plan:

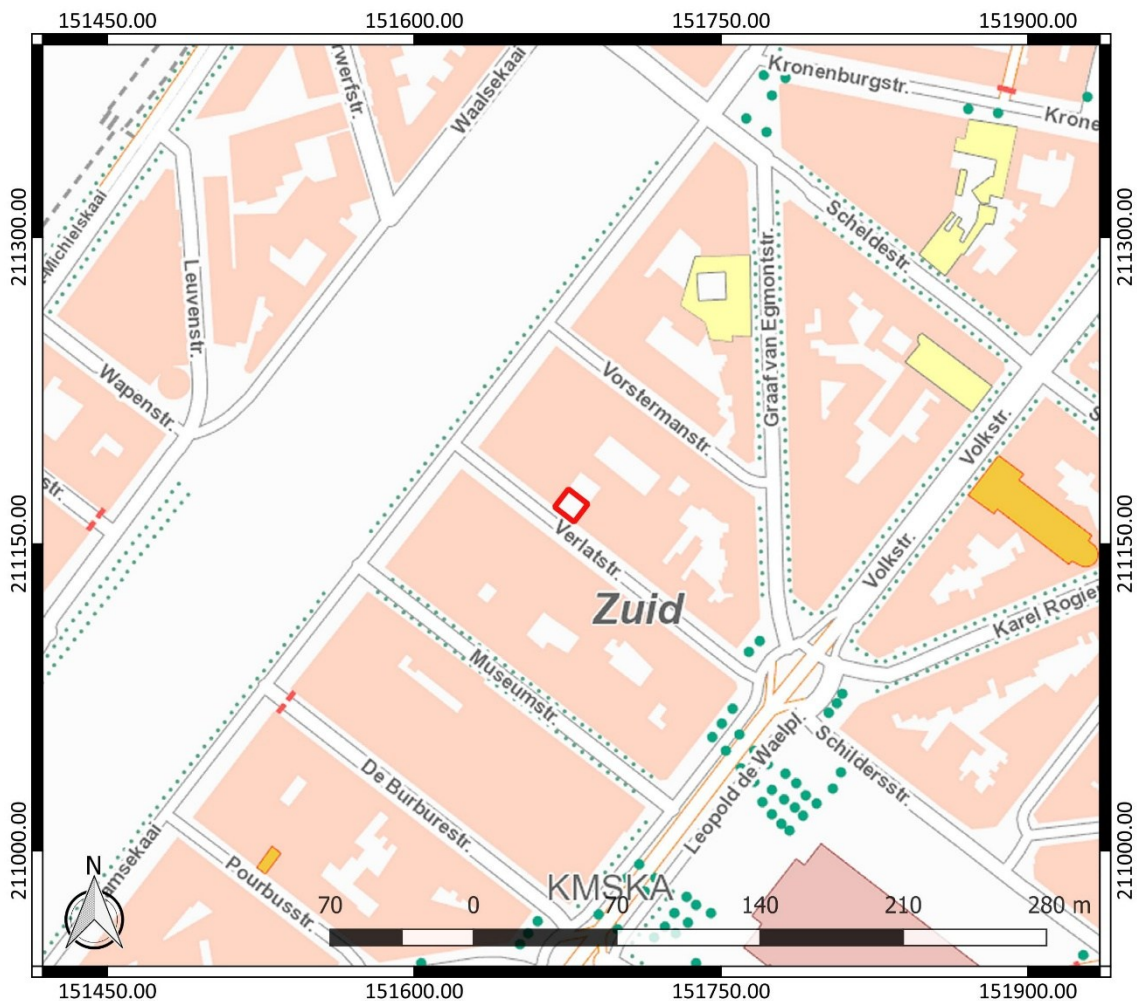

Figuur 1: Kadastraal plan met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Oppervlakte totale onderzoeksgebied vooronderzoek: ca. 380 m²

Oppervlakte archeologische opgraving: ca. 134 m²

Topografische kaart:

Figuur 2: Topografische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied in rood (www.geopunt.be)

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek (veldwerk): 14/01/2026 - 16/02/2026

Begin- en einddatum uitvoering onderzoek (verwerking en rapportage): 17/02/2026 – 29/05/2026

Relevante termen uit de thesauri bij de Inventaris Onroerend Erfgoed: opgraving, citadel, nieuwe tijd en nieuwste tijd.

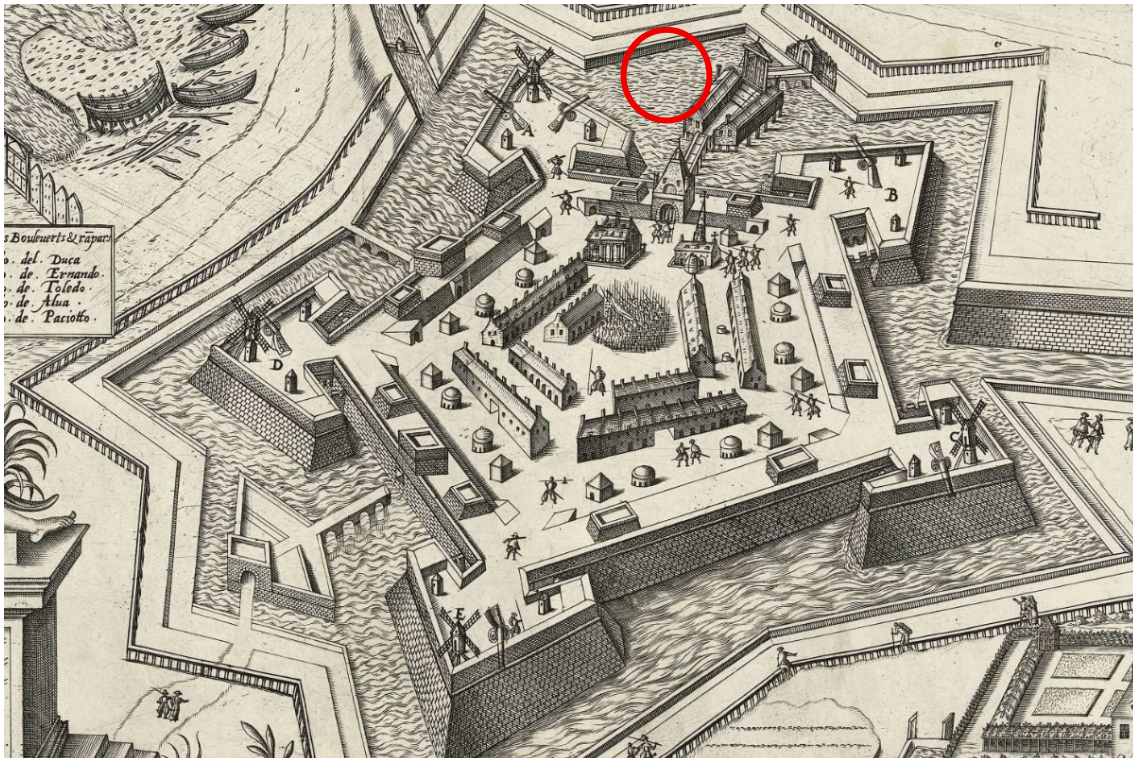
Verstoorde zones: er zijn geen reeds gekende verstoorde zones.

Figuur 3: Aanduiding van de advieszone voor de opgraving (paars), weergegeven op het GRB (www.geopunt.be, overgenomen uit Deville/Houbrechts 2024b, 6)

2.2 Archeologische voorkennis

Het uitgevoerde bureauonderzoek (projectcode 2024I373), gaf aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er is sprake van een concrete verwachting naar de aanwezigheid van de muur van de *contrescarp*, die deel uitmaakt van de “Spaanse omwalling” en meer specifiek de citadel van Antwerpen. De opdracht voor de oprichting van de omwalling werd gegeven door Karel V, de koning van Spanje, in 1542. De bouw van de citadel ving aan in 1567 en was bedoeld om de opstandige stad onder controle te houden. Op het einde van de 19de eeuw maakte de citadel plaats voor een nieuwe stadswijk, Het Zuid. Gezien de hoge archeologische verwachting voor het onderzoeksgebied werd meteen de uitvoering van een opgraving geadviseerd.⁴

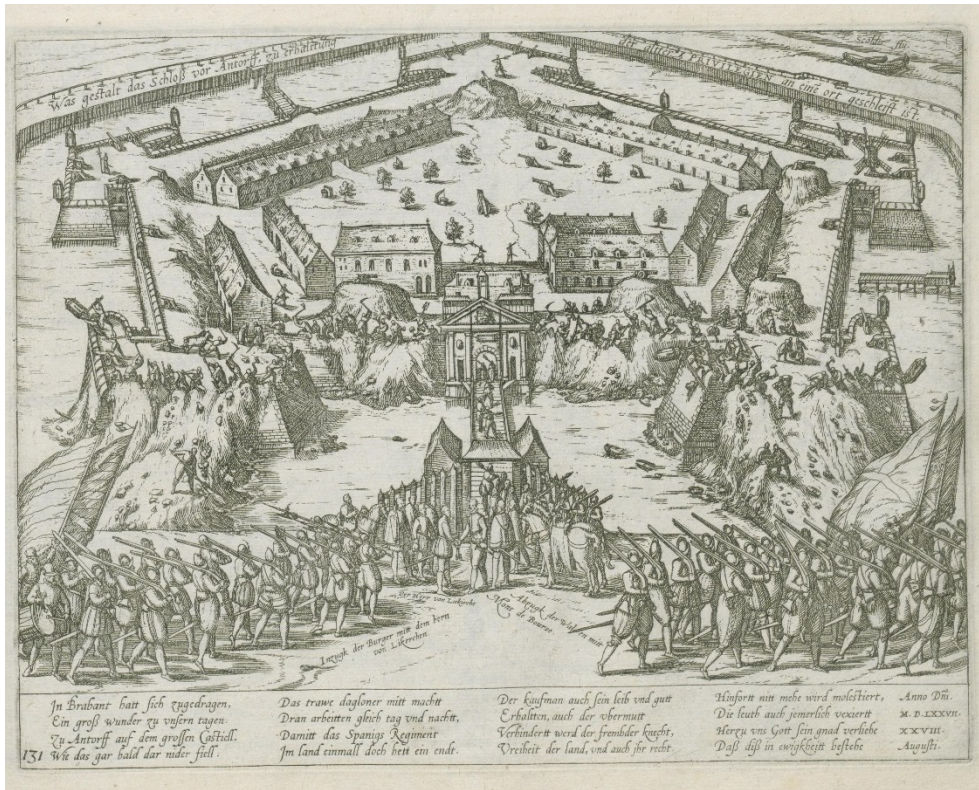

Figuur 4: Perspectief van Pieter van den Heyden uit 1605, naar een kaart van Lambert van Noort uit 1569 en met situering van het onderzoeksgebied (<https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/object/Grote-kaart-van-Antwerpen-met-de-mislukte-aanslag-in-1605--5eaa507af5ac600d5bb0489b5b384db5>)

Omwille van de verwachting naar resten van de citadel, gaan we dieper in op de geschiedenis van de citadel. In 1567 besliste Philips II op voorspraak van de hertog van Alva om in Antwerpen een citadel te bouwen. De citadel werd buiten de omwalling gesitueerd en sloot door middel van een *joincte*, een aarden verbindingsmuur, aan op de deels ontmantelde Spaanse omwalling.⁵

⁴ Deville/Houbrechts 2024a, 6-48; Inventaris Onroerend Erfgoed 2026: Citadel [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366067> (geraadpleegd op 2 maart 2026).

⁵ Lombaerde 2009, 41

Figuur 5: 1577.08.28. Afbraak van de binnenfronten van de citadel, prent Frans Hogenberg (SAA 12#133)

Figuur 6: Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden met aanduiding van het onderzoeksgebied (www.geopunt.be)

Op 20 maart 1577 werd de citadel door de Spaanse troepen ontruimd. Waalse en Duitse troepen namen de wacht over. In augustus van dat jaar werden deze troepen de stad uitgezet. De Antwerpse kolveniers en schutters namen de citadel in. Daarop ging het stadsbestuur van Antwerpen over tot de afbraak van de binnenfronten van de citadel. De bedoeling was om de binnenruimte van de citadel bij de stadsoppervlakte te voegen en de buitenwallen mee op te nemen in de stadsomwalling. Op 24 augustus 1577 werd gestart met de ontmanteling.⁶

Figuur 7: Plan van de Citadel door Detraux met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#2950)

Na de overgave van de stad aan Farnese werd op 9 november 1585 beslist om de citadel weer in haar oude vorm te herstellen. Deze herstellingswerken zouden duren tot in 1589. Het *glacis* van de citadel en van de *joincte* werd in zijn oorspronkelijke staat hersteld.⁷

Na de Spaanse Successieoorlog (1701-1714) kwamen de Zuidelijke Nederlanden toe aan de Oostenrijkse Habsburgers. De citadellen en de meeste forten behoorden toe aan de centrale overheid, maar de stadsversterkingen bleven eigendom van de steden. Na de troonsbestijging van Maria-Theresia (1740-1780) brak de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) uit. Het grondgebied van de Zuidelijke Nederlanden werd daarna door de Fransen veroverd.⁸

⁶ Lombaerde 2009, 49

⁷ Lombaerde 2009, 53

⁸ Gils 2009, 94-95

Figuur 8: Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume uit 1853-1873 met aanduiding van het onderzoeksgebied (SAA 12#487)

Na de val van Napoleon brak de Nederlandse periode (1814-1830) aan. Na de Septemberdagen in Brussel namen opstandelingen op 26 oktober de stad Antwerpen in. Nederland weigerde het Verdrag van de 24 artikelen van 15 november 1831 te aanvaarden en bezette verder de citadel en de forten op de linkeroever en op de Schelde. Op 15 november 1832 rukte een Frans leger België binnen om de citadel te belegeren. Op 23 december capituleerden de Nederlanders. Door de belegering was de schade aan de citadel immens. De citadel werd daarna zo snel mogelijk hersteld en terug in staat van verdediging gebracht. De daarop volgende periode wordt gekenmerkt door een snelle ontwikkeling van de technologie, waardoor de bestaande versterkingen met aarden wallen en bakstenen gewelven waardeloos werden.⁹

⁹ Gils 2009, 106-116

2.3 Onderzoeksopdracht

Het doel van deze vervolgoopdracht is het onderzoeken van de aanwezige archeologische waarden en toegang krijgen tot hun informatiewaarde, om zo te komen tot kennisvermeerdering met betrekking tot de aard van de resten, de chronologische periode waartoe de resten behoren en de regio waarin de resten zich bevinden.

2.3.1 Vraagstelling en randvoorwaarden

Na uitvoering van het onderzoek moeten minimaal volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:¹⁰

Algemeen

- Zijn er in het projectgebied archeologische restanten en structuren aanwezig?
- In hoeverre hebben (sub)recente ingrepen de archeologische waarden aangetast in het gebied?

Specifiek

- Wat is de opbouw en de ligging van het aangetroffen muurwerk en/of de aangetroffen funderingsdelen?
- Zijn er karakteristieke eigenschappen van het muurwerk en/ of de aangetroffen funderingsdelen? Zijn er decoratieve elementen aanwezig.
- Kunnen de spoorcombinaties in verband gebracht worden met verschillende bouwfases en/of herstellingen?
- Uit welke periode dateren de verschillende bouwfases? Zijn er bouwstijlen of -kenmerken te herkennen?
- Zijn de structuren te kaderen in een algemene geschiedenis van vestingbouw? Of kan deze die al gekend is worden fijngesteld?

Randvoorwaarden: er zijn geen randvoorwaarden van toepassing.

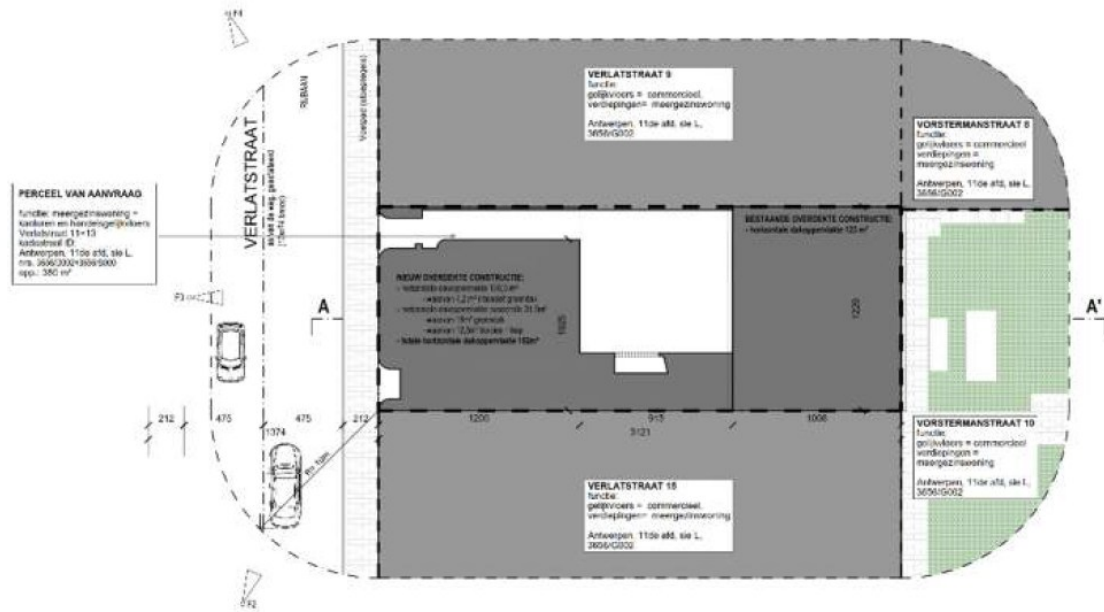
2.3.2 Beschrijving geplande werken

Op het terrein wordt een nieuw pand opgetrokken. Op het gelijkvloers komt een handelsruimte en daarboven komen appartementen. Onder het nieuwe gebouw wordt een kelder voorzien, over de volledige breedte van het perceel. Het nieuwe keldervolume wordt net achter de verwachte muur van de contrescarp gebouwd, tot op 12 m van de openbare weg en wordt aangezet op ca. 3,30 m onder het maaiveldniveau. De achtergevel en een liftkoker kennen een iets grotere verstoringsdiepte.

Tussen de nieuwbouw en een bestaand achterliggend pakhuis wordt een tussenbouw opgetrokken. Die wordt uitgevoerd op een vloerplaat op volle grond en wordt gefundeerd op funderingssleuven die aangelegd worden tot op vorstvrije diepte. Onder de tussenbouw en een te realiseren binnentuin worden nieuwe nutspuutten aangelegd. Die zullen een verstoringsdiepte tot maximaal ca. 3,20 m diep kennen.¹¹

¹⁰ Overgenomen uit Deville/Houbrechts 2024b, 8

¹¹ Deville/Houbrechts 2024a, 13

Figuur 9: Inplantingsplan (Deville/Houbrechts 2024a, 14, afb. 3.6.1)

Figuur 12: Registratie van het profiel en opschonen van het vlak

Het was nodig om een beschoeiing te plaatsen langs de straatzijde. Het plaatsen van een berlinerwand was geen optie omwille van de positie van de *contrescarp* (zie verder voor een toelichting over de *contrescarp*). Daarom werden schoren geplaatst op de *contrescarp*, waarachter platen werden aangebracht. Om er voor te zorgen dat deze constructie de gronddruk aankon, werden op de *contrescarp* betonblokken geplaatst. Daarom was het niet mogelijk om de *contrescarp* aan de bovenzijde volledig vrij te leggen.

Door middel van een vlakgraving werd een oppervlakte opengelegd van 134 m².

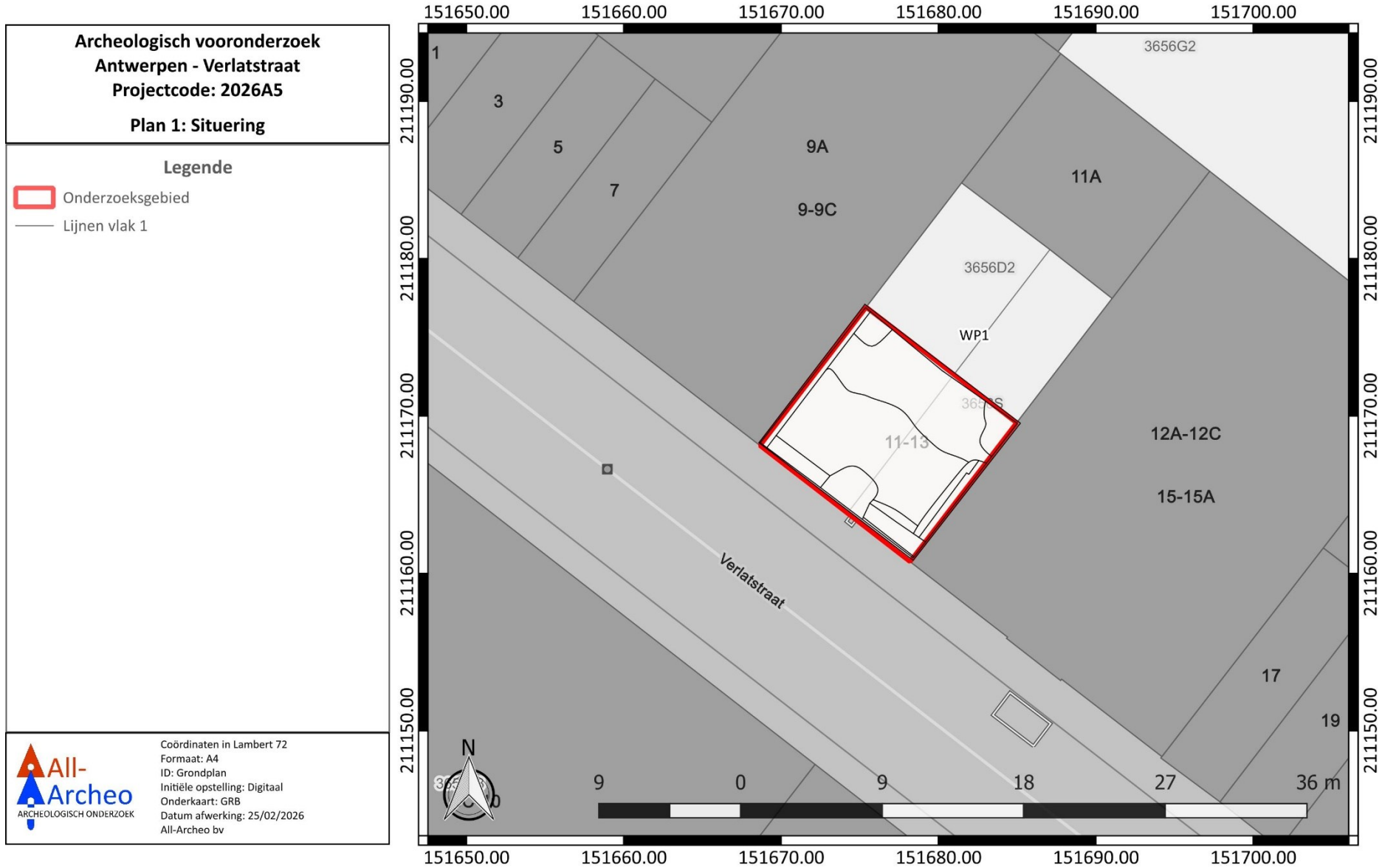
Jordi Bruggeman was de veldwerkleider. Assistent-archeoloog was Jef Kennis. Lies Lommelen werd ingezet als archeoloog. Extern advies werd geleverd door Daan Celis (stad Antwerpen, dienst Stadsontwikkeling, Onroerend Erfgoed). Buiten het project werden geen personen geraadpleegd of betrokken voor algemene wetenschappelijke advisering.

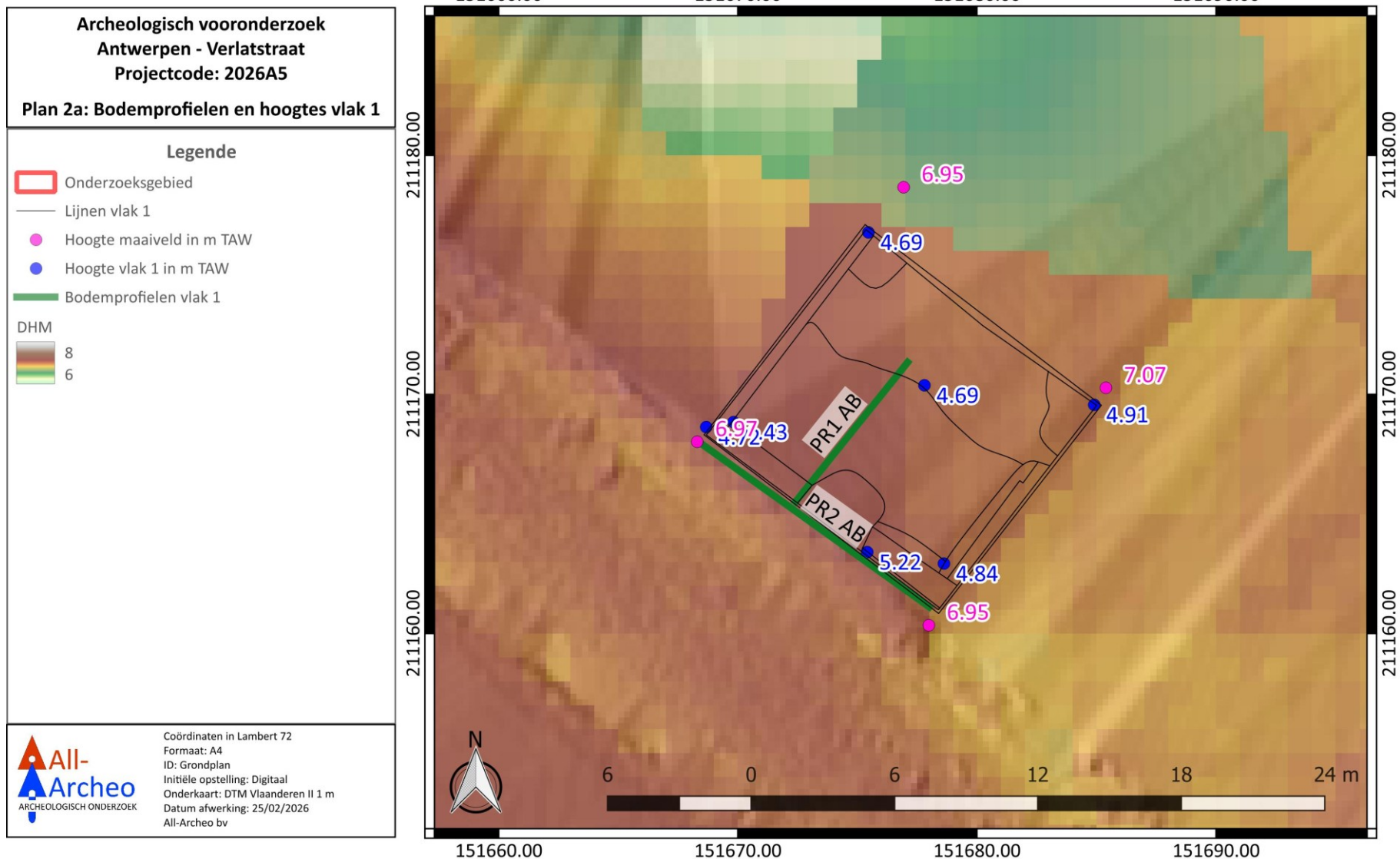
Figuur 13: Plaatsen van schoor op de contrescarp aan de straatzijde

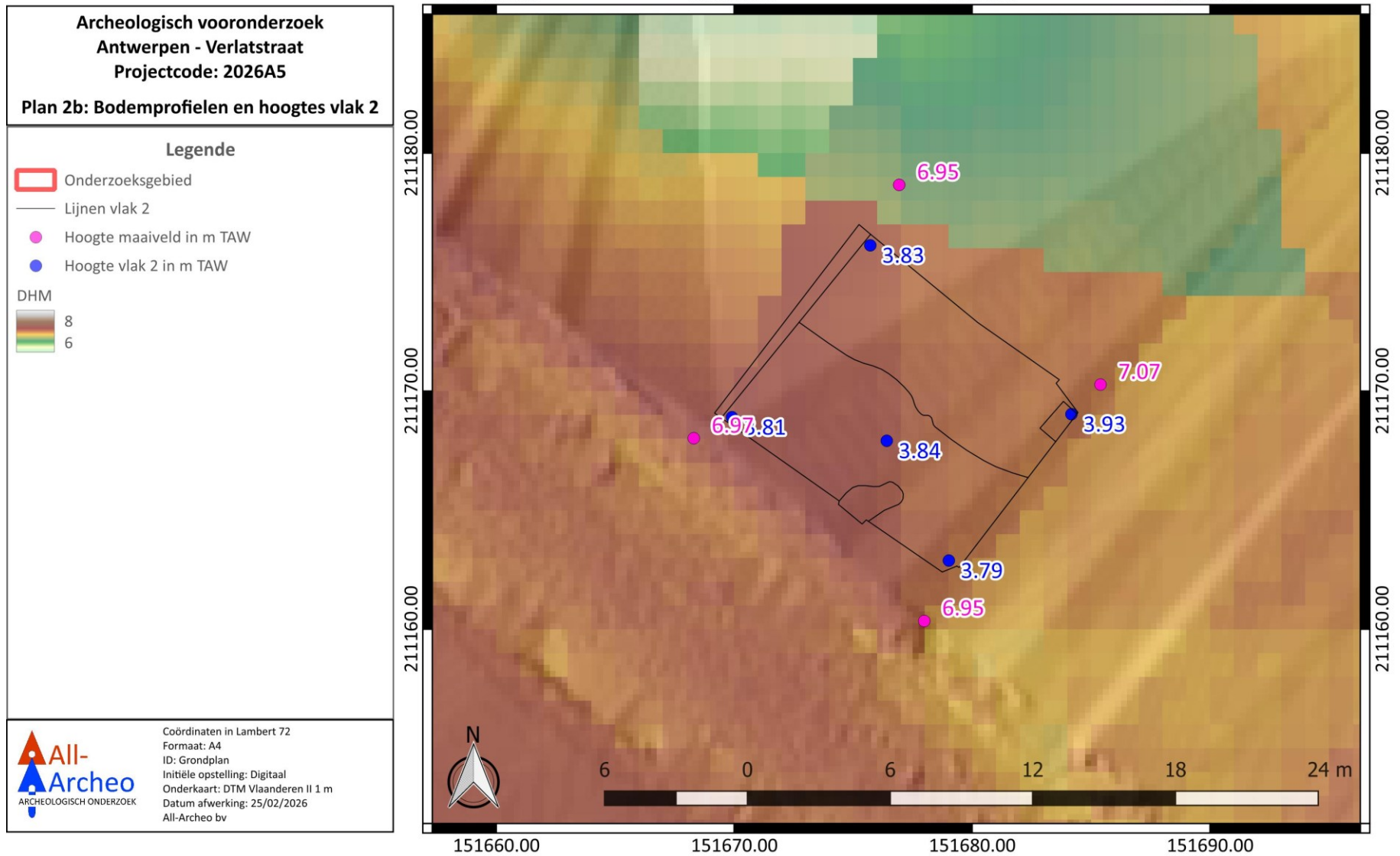
Figuur 14: Uitgraving voor het plaatsen van de beschoeiing

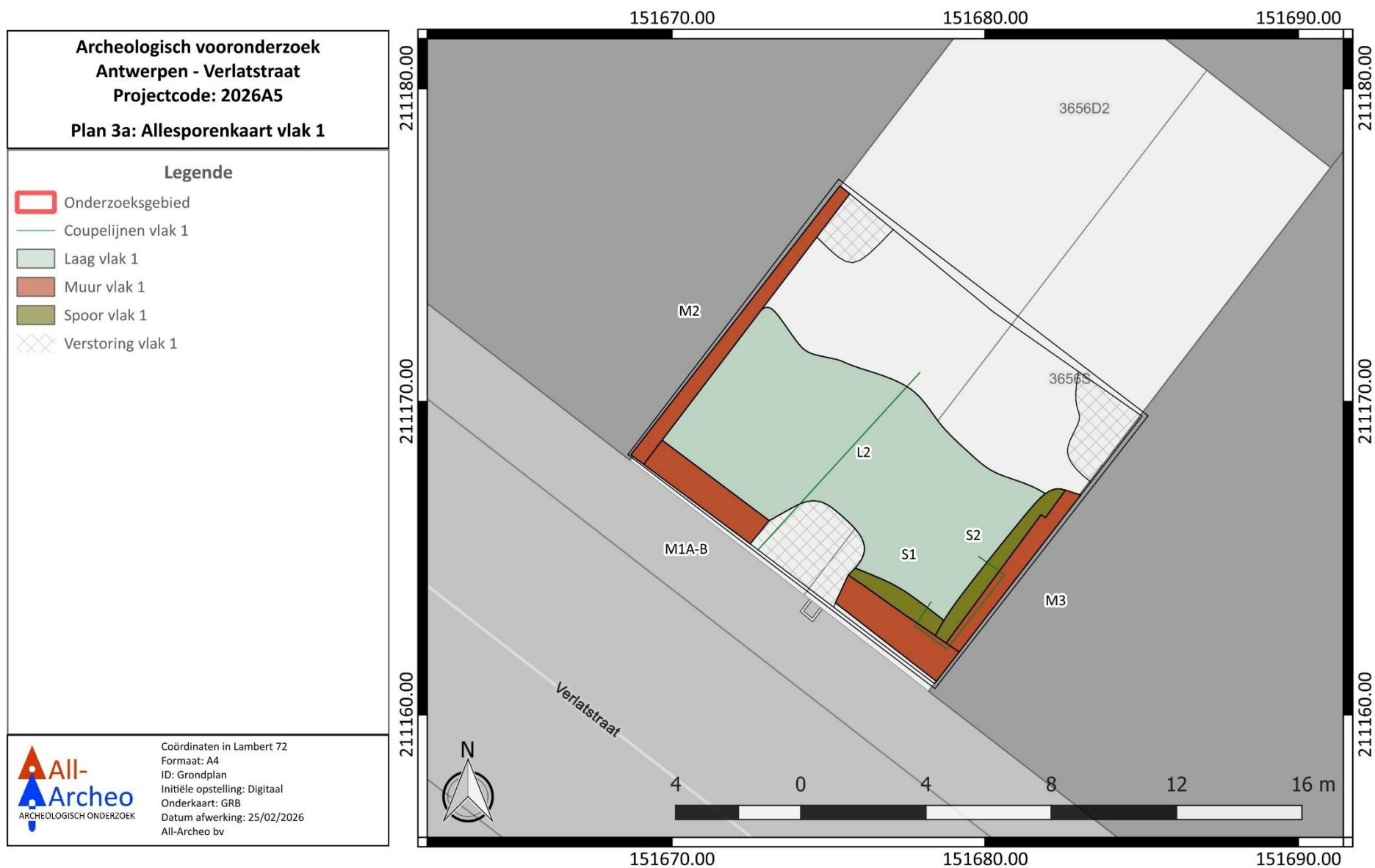
Figuur 15: Werkputtenplan met aanduiding van het onderzoeksgebied (rood), weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

Figuur 16: Plan met aanduiding van de bodemprofielen en hoogtes van vlak 1 (blauw) en het maaiveld (magenta) in m TAW

Figuur 17: Plan met aanduiding van de bodemprofielen en hoogtes van vlak 2 (blauw) en het maaiveld (magenta) in m TAW

Figuur 18: Allesporenkaart vlak 1, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.4 Assessmentrapport

2.4.1 Methoden, technieken en criteria bij het assessment

Er werd slechts één vondst aangetroffen, waardoor er geen selectie plaatsvond tijdens de inzameling en de verwerking. De aard van de vondst werd beschreven en er werd gestreefd om de vondst aan een bepaalde periode toe te schrijven. Er zijn geen archeologische vragen die aan de hand van staalname voor natuurwetenschappelijk materiaal onderzocht kunnen worden. Het assessment van de stalen en het conservatie assessment gebeurde door de veldwerkleider. Het assessment van de sporen werd uitgevoerd op basis van de plannen, de profieltekeningen, de foto's en de spoorbeschrijvingen.

2.4.2 Assessment van vondsten

Er werden één vondst (V1) geregistreerd, die gedetermineerd en gedateerd werden. Het gaat om een vondst die aangetroffen is in L2, in de buurt van boring 1. De vondst zelf bestaat uit een oorfragment van een grape in rood geglazuurd aardewerk. We dateren de vondst in de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd.

Figuur 20: Vondst V1

2.4.3 Assessment van stalen

De ingezamelde stalen omvatten baksteen- en mortelstalen. Er zijn geen vragen die beantwoord dienen te worden aan de hand van natuurwetenschappelijk onderzoek. Daarom worden geen natuurwetenschappelijke onderzoeken voorgesteld. Tijdens het onderzoek werd verder één vondst aangetroffen. Die bevindt zich in een goede staat. Indien de vondst in een stabiele omgeving bewaard wordt, zijn geen bijkomende conserverende maatregelen aan de orde.

2.4.4 Conservatie assessment

Er werd slechts één vondst geregistreerd tijdens het onderzoek, die een goede bewaringstoestand kent. Indien de vondst bewaard wordt in een droge, stabiele omgeving, zijn geen bijkomende conserverende maatregelen nodig.

2.4.5 Assessment van de landschappelijke ligging

De site kent een complexe verticale stratigrafie. Er werden twee bodemprofielen geregistreerd. Op het terrein is een droge zandbodem aanwezig. Het eerste bodemprofiel (PR1) had een noordoost-zuidwest oriëntatie en liep ongeveer centraal over het onderzoeksgebied, haaks op de Verlatstraat. Een tweede bodemprofiel (PR2) werd geregistreerd aan de zuidwestzijde, langs de straat. Hier bevindt zich de *contrescarp* van de citadel. Dit wordt verder besproken bij het bondig overzicht van de meest karakteriserende spoorcombinaties en structuren.

Op het terrein is sprake van antropogeen opgebrachte pakketten, die overal rechtstreeks op de C-horizont zijn gelegen. De C-horizont is in het verleden duidelijk afgegraven. In het eerste bodemprofiel reikt een zeer los bruingrijs opgebracht pakket (L1), dat bestaat uit zeefzand, aan de noordoostzijde tot op de C-horizont. Aan de zuidwestzijde is dat tot op een tweede opgebracht pakket (L2), tot een diepte van ca. 140 cm in het noordoosten en ca. 235 cm in het zuidwesten. Het kan in verband gebracht worden met het opvullingspakket van een uitgebroken kelder een aantal jaar geleden. De C-horizont bestaat uit oranjegeel gelaagd zand.

Figuur 21: Profiel 1 AB, vlak 1 (vanaf maaiveld)

Het tweede opgebrachte pakket (L2) strekt zich uit van de *contrescarp* in het zuidwesten tot ca. 5,95 m verder in noordoostelijke richting. Het groengele pakket bestaat uit vrij los zand. Het bevat baksteen en schelpen. Aan de hand van vier boringen werd de diepte en het verloop van laag L2 in kaart gebracht. De laag reikt tot ca. 4,0 m onder het maaiveldniveau.

De onderzijde van de laag blijkt vrij vlak te verlopen. Ter hoogte van de uitgraving voor een liftput werd een coupe gemaakt door de laag. De noordoostelijke wand van de laag verloopt vrij steil en de laag lijkt zich scherp af. Omwille daarvan kan ze als eerder recent beschouwd worden.

Initieel werd als interpretatie voor de laag (L2) gedacht aan de opvulling van de insteek van (een herstelling van) de *contrescarp*. De laag kan echter ook een opvullingspakket van de uitgebroken kelder zijn, maar dit is minder waarschijnlijk omdat het pakket ouder is dan insteek S1, die geassocieerd wordt met de recentste herstelfase van de *contrescarp* (M1A). De *contrescarp* wordt verder besproken.

Het zou ook het dempingspakket van een zandextractiekuil kunnen zijn. De kuil reikt tot een diepte waarop de bodem vochtiger begint te worden. Dat ze van voor de oprichting van de citadel dateert, is minder waarschijnlijk, omwille van de parallelle ligging aan de vastgestelde *contrescarp*. Aangezien de

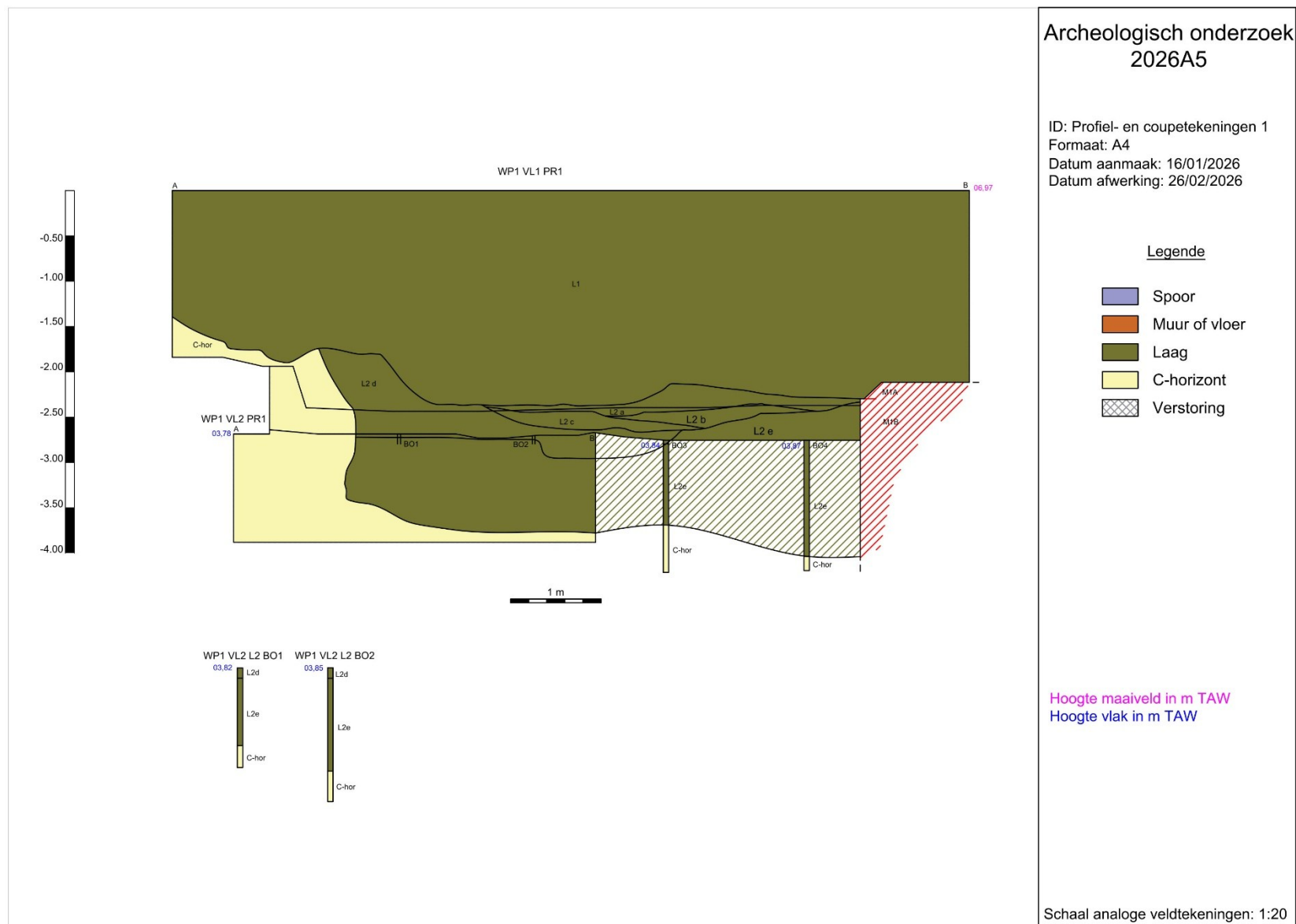
kuil tegen de *contrescarp* ligt, is ze jonger dan de oprichting van de citadel, maar wel ouder dan de 19de-eeuwse herstelfase van de citadel.

Figuur 22: Profiel 1 AB, vlak 2 (vanaf vlak 1)

Figuur 23: Profiel 1 AB, vlak 2 (vanaf vlak 2)

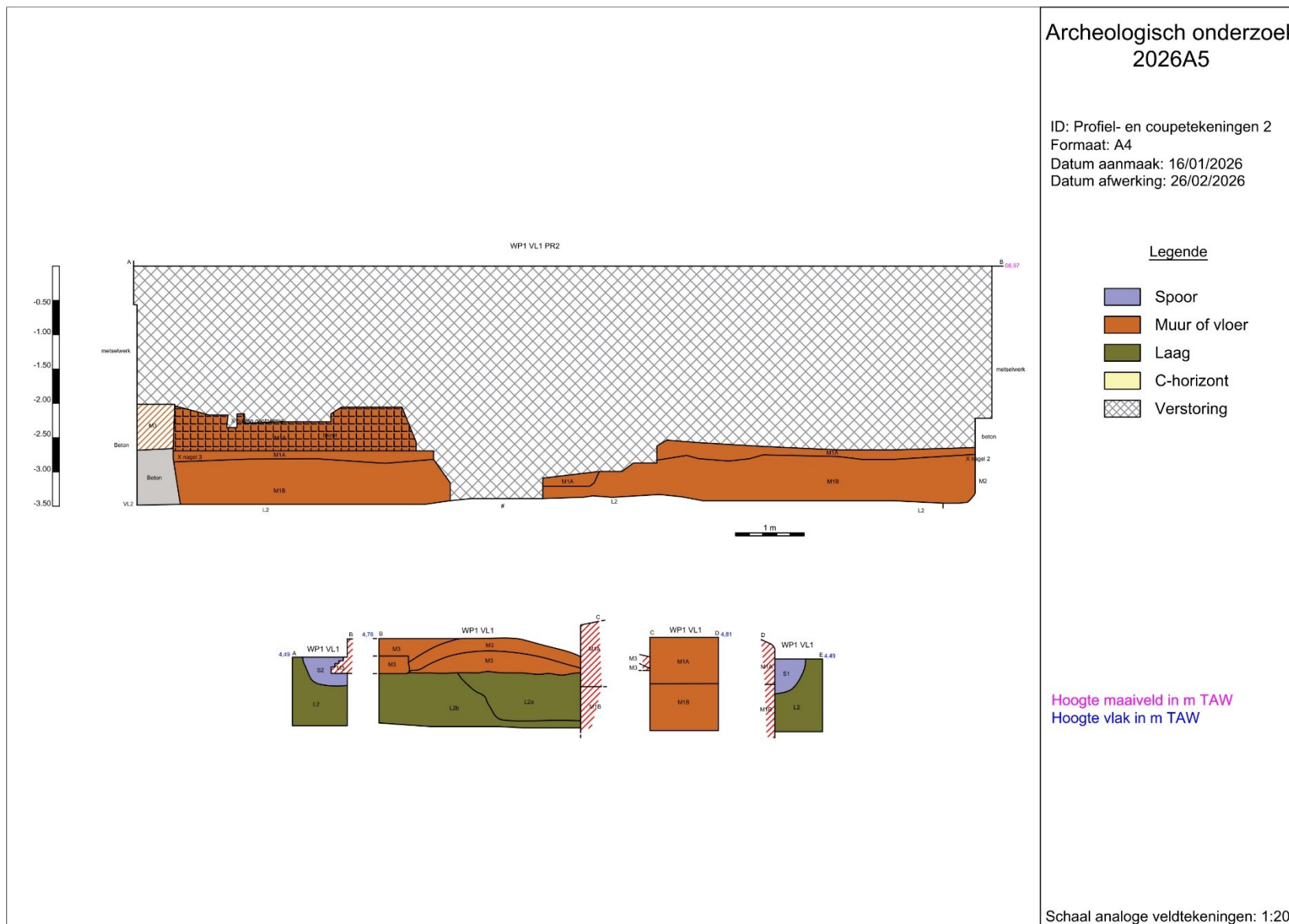
Figuur 24: Profiel- en coupetekeningen 1

Archeologisch onderzoek 2026A5

ID: Profiel- en coupetekeningen 2
 Formaat: A4
 Datum aanmaak: 16/01/2026
 Datum afwerking: 26/02/2026

Legende

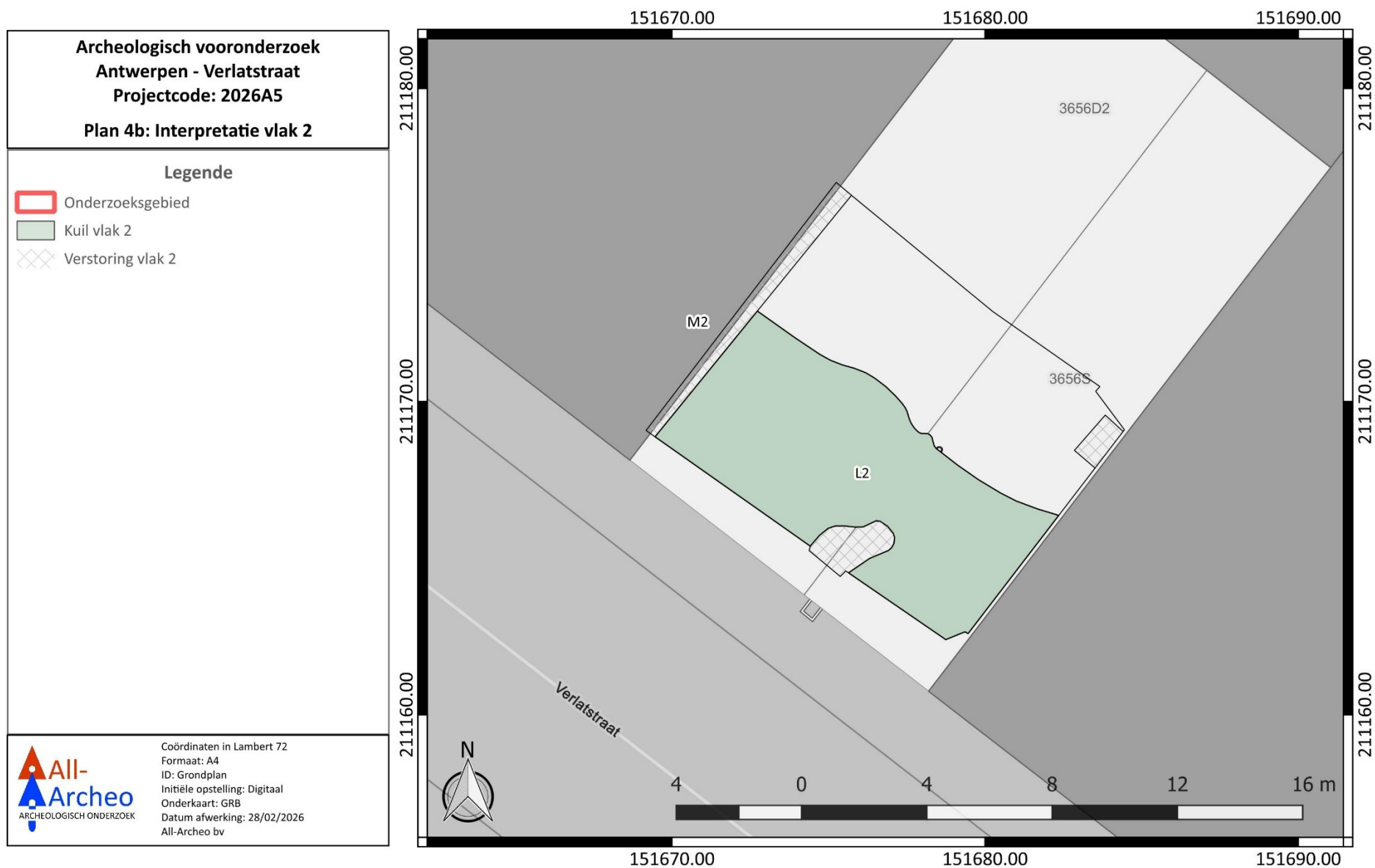
- Spoor
- Muur of vloer
- Laag
- C-horizont
- Verstoring

Figuur 25: Profiel- en coupetekeningen 2

Figuur 26: Interpretatie van de sporen vlak 1, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

Figuur 27: Interpretatie van de sporen vlak 2, weergegeven op het GRB (www.geopunt.be)

2.4.6 Assessment van sporen

Er werden twee sporen, twee lagen en drie muren geregistreerd tijdens het onderzoek. De antropogene grondsporen bestaan uit de insteek van muren. De lagen zijn reeds besproken bij de bondige beschrijving van de datering, ruimtelijke indeling en interpretatie van de onderzochte site.

2026A5 19/01/2026 WP1 VL1 L2
Figuur 28: Overzicht van WP1 op vlak 1

2026A5 22/01/2026 WP1 VL2 L2
Figuur 29: Overzicht van WP1 op vlak 2

Het eerste vlak werd aangelegd op een diepte die varieerde van 2,11 tot 2,25 m onder het maaiveld of op een hoogte van ca. 4,69 tot 5,22 m TAW, ongeveer aan de bovenzijde van de *contrescarp*. Het tweede vlak werd aangelegd op een diepte die varieerde van 3,12 tot 3,16 m onder het maaiveld of op een hoogte van ca. 3,79 tot 3,93 m TAW, de diepte van de geplande werken. Plaatselijk werd nog ca. 120 cm dieper uitgegraven, ter hoogte van waar een liftput is voorzien.

2.4.6.1 Sporen van de citadel

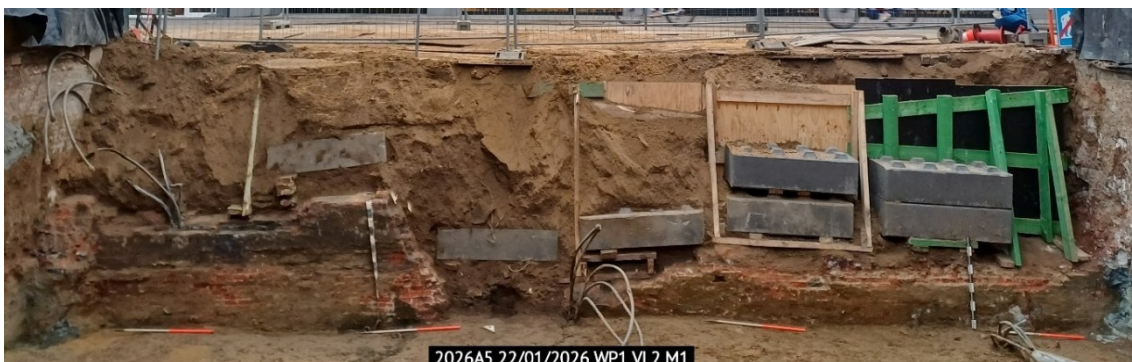
Het onderzoeksgebied situeert zich ter hoogte van de citadel van Antwerpen (zie 2.2). Die werd in de 16de eeuw opgericht op initiatief van de hertog van Alva in het kader van de oorlogsprikelen van de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Het terrein bevindt zich aan de oostzijde van de citadel, met ten oosten de Antwerpse stadskern.

Zoals hoger reeds vermeld, bevindt zich aan de zuidwestzijde van de werkput de noordwest-zuidoost georiënteerde *contrescarp* van de citadel, die de volledige breedte inneemt van het onderzoeksgebied, maar die centraal in het verleden dieper is uitgebroken dan de maximale uitgraafdiepte van de huidige werken. Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de buitenzijde van de *contrescarp*.

De verdedigingsgracht bevond zich ten zuidwesten van het onderzoeksgebied, ter hoogte van de Verlatstraat. De oorspronkelijke zichtzijde van de *contrescarp* bevond zich dus aan de andere zijde. De *contrescarp* is over het algemeen minder hoog bewaard dan verwacht op basis van de vaststellingen op het aansluitende terrein (zie 2.4.7). Ze vangt aan op een diepte vanaf ca. 205 cm onder het maaiveld en kon over een hoogte van maximaal ca. 140 cm ingetekend worden.

Er zijn twee bouwfases te onderscheiden. Muur M1B, die zich onderaan bevindt, is opgebouwd uit bakstenen van 18 x 6,5 x 5 cm. Ze is gemetst in een staand verband, met een vrij harde kalkmortel. We interpreteren de muur als onderdeel van de originele *contrescarp* of toch één van de oudste fasen. Met de oprichting van de citadel werd gestart in 1567.¹²

De *contrescarp* werd later hersteld met bakstenen van 19 x 4,5 x 5 cm, gemetst in cementmortel of in feite hydraulische kalkmortel (M1A). Op basis van de mortel dateren we de herstelling in de 19de eeuw. Wellicht staat ze in verband met het herstel na de Franse belegering in 1832, wanneer er grote schade was aan de citadel (zie 2.2). Ze is voor een deel ook bestreken met mortel. Aan deze muur is insteek S1 gerelateerd. Die is opgevuld met een donker bruingrijs gevlekt pakket, dat baksteenfragmenten bevat. De insteek heeft een breedte van ca. 55 cm en een bewaarde diepte van ca. 50 cm.

Figuur 30: M1A en M1B op vlak 2

¹² Deville/Houbrechts 2024a, 25

Figuur 31: M1A en M1B op vlak 2, detail zuidoostzijde

Figuur 32: M1A en M1B op vlak 2, detail noordwestzijde

Tijdens de opgraving werden geen resten aangetroffen van de bedekte weg en de *glacis*, beide onderdeel van het verdedigingswerk van de citadel. Deze moeten zich ook ter hoogte van het onderzoeksgebied bevonden hebben, maar situeerden zich op een hoger niveau. Ze zijn door jongere bodemingrepen afgegraven of verstoord.

Figuur 33: Werkput 1, vlak 1, insteek S1 van muur M1A

Figuur 34: Werkput 1, vlak 1, coupe insteek S1 van muur M1A (DE)

2.4.6.2 Andere sporen en muren

Aan de zuidoostzijde van het onderzoeksgebied, haaks op de *contrescarp* en gemetst tegen het recentste deel ervan (M1B), troffen we een funderingsmuur (M3) aan met in het zuidwesten - ter hoogte van opgebrachte laag L2 - spaarbogen. De muur verdwijnt naar het noordoosten toe, waar de C-horizont zich hoger bevindt.

De muur is opgebouwd uit bakstenen met afmetingen van 18 x 8,5 x 5,5 m en is gemetst met trasmortel, wat eveneens op een 19de-eeuwse datering wijst. Dit wordt ook bevestigd door de stratigrafische relaties. De insteek van M3 (S2) doorsnijdt de insteek S1 van M1A, wat eveneens de jongere datering van S2 en M3 aantoont. S2 is opgevuld met een bruingeel gevlekt pakket, dat baksteenfragmenten bevat.

In het noordwesten van het terrein werd nog een secanspalenwand (M2) aangetroffen, die gerelateerd is aan de aangrenzende bebouwing. De secanspalenwand dateert van enkele jaren geleden, wanneer het bouwproject met kelder rondom het onderzoeksgebied werd gerealiseerd.

Figuur 35: Werkput 1, muur M3 en insteek S2 op vlak 1

Figuur 36: Werkput 1, muur M3, vlak 1, coupe BC

Figuur 37: Werkput 1, vlak 1, palenwand M2 aan de noordwestzijde van het onderzoeksgebied

Figuur 38: Werkput 1, vlak 3, verankeringen palenwand M2 ter hoogte van uitgraving voor de liftput

2.4.7 Confrontatie met resultaten opgraving aansluitende terrein

De percelen ten noordwesten, ten noordoosten en ten zuidoosten van het onderzoeksgebied zijn ingekleurd als gebieden waar geen archeologisch erfgoed te verwachten is (GGA) met als motivatie archeologisch onderzoek (ID 123077).¹³ In 2014 werd ten zuidoosten van het onderzoeksgebied een opgraving uitgevoerd, onder de vorm van een archeologische begeleiding (CAI ID 212844).¹⁴ Zowel het huidige onderzoeksgebied als het onderzochte terrein ten zuidwesten van het onderzoeksgebied zijn binnen de afbakening gelegen van de citadel op de Centrale Archeologische Inventaris (CAI ID 366067).¹⁵

Figuur 39: Situering van het onderzoeksgebied in rood ten opzichte van het onderzoek uit 2012 ten zuidoosten van het onderzoeksgebied (CAI ID 212844) en de afbakening van de citadel in de Centrale Archeologische Inventaris (CAI ID 366067), weergegeven op het kadasterplan (www.geopunt.be)

Bij het onderzoek ten zuidoosten van het onderzoeksgebied werd langs de Verlatstraat een *contrescarp* van de citadel vastgesteld, net zoals ter hoogte van het onderzoeksgebied. Ook een kasseihelling werd er opgegraven. Daar konden, net zoals ter hoogte van het onderzoeksgebied, twee

¹³ Inventaris Onroerend Erfgoed 2026: Gebied 2237 [online], <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/123077> (geraadpleegd op 26 mei 2026).

¹⁴ Deville *et al.* 2014; Inventaris Onroerend Erfgoed 2026: Verlatstraat [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/212844> (geraadpleegd op 26 mei 2026).

¹⁵ Inventaris Onroerend Erfgoed 2026: Citadel [online], <https://id.erfgoed.net/waarnemingen/366067> (geraadpleegd op 25 mei 2026).

fasen onderscheiden worden in de *contrescarp*. Het gaat enerzijds om de oorspronkelijke muur en anderzijds om een herstelling uit de 19de eeuw.¹⁶ Er werden bij het aangrenzende onderzoek, zoals bij het huidige onderzoek, geen resten aangetroffen van de bedekte weg en de *glacis*.

Figuur 40: Bovenste deel van de *contrescarp* (binnenzijde), vastgesteld bij het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied, met bovenaan (bovenste 50 à 60 cm) een cementbekleding (Deville *et al.* 2014, 37, fig. 25).

Aan de zijde van de Verlatstraat werd bij het onderzoek ten zuidoosten van het huidige onderzoeksgebied nog een recente funderingsmuur vastgesteld op en voor de *contrescarp*.¹⁷ Een dergelijke muur is niet meer aanwezig ter hoogte van het onderzoeksgebied. Deze zal verwijderd zijn bij de sloop van een kelder een aantal jaar geleden.

De *contrescarp* werd bij het onderzoek ten zuidoosten vastgesteld op een diepte vanaf ca. 1,7 m onder het maaiveld (5,39 m TAW) en was 107 cm dik. De muur was opgebouwd in baksteen en was aan de bovenzijde, over een hoogte van 50 à 60 cm, bestreken met cementmortel. Aan de voorzijde (kant gelegen onder de Verlatstraat) was er een parement in natuursteen.¹⁸ De *contrescarp* werd bij het huidige onderzoeks pas vastgesteld vanaf een diepte vanaf ca. 205 cm, maar het hoogst bewaarde deel is ook bestreken met cementmortel.

¹⁶ Deville *et al.* 2014, 67

¹⁷ Deville *et al.* 2014, 53

¹⁸ Deville *et al.* 2014, 37 en 49-52

Figuur 41: Doorsnede gemaakt bij het onderzoek ten zuidoosten van het onderzoeksgebied door de *contrescarp*, waarin verschillende fases te herkennen zijn met aan de rechterzijde het natuurstenen parement onder de Verlatstraat (Deville *et al.* 2014, 52, fig. 39).

Nabij de uitsprong met helling in kasseien van de *contrescarp* (zie verder) zijn constructiegaten vastgesteld.¹⁹ Dergelijke constructiegaten komen niet voor ter hoogte van het onderzoeksgebied.

Op een hoogte van 1,62 m TAW werd een 20 cm brede vertanding vastgesteld bij de *contrescarp*.²⁰ Op een hoogte van 0,12 m TAW ving de bovenzijde van funderingswerk in bekapte krijtsteenblokken aan. De onderzijde van de *contrescarp* bevond zich op een hoogte van -0,38 m TAW.²¹ De huidige opgraving liep tot tegen de *contrescarp* en kende slechts een diepte tot ca. 3,15 m TAW. De onderzijde van de *contrescarp* werd daarom niet bereikt. Ook de vertanding bevindt zich dieper.

¹⁹ Deville *et al.* 2014, 43

²⁰ Deville *et al.* 2014, 45

²¹ Deville *et al.* 2014, 46

Figuur 42: Overzichtsfoto van het diepere vrijgelegde deel bij het onderzoek ten zuidoosten van het onderzoeksgebied van de *contrescarp* met aanwezigheid van een vertanding (Deville *et al.* 2014, 46, fig. 33).

Figuur 43: Werkfoto *contrescarp* bij het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied na afbraak van het bovenste deel (Deville *et al.* 2014, 32, fig. 21).

Figuur 44: Onderste deel (westelijke deel) van de *contrescarp* bij het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied met fundering in krijtsteen (Deville et al. 2014, 47, fig. 34).

De vastgestelde kasseihelling bij het onderzoek ten zuidwesten, van het onderzoeksgebied heeft een massieve bakstenen onderbouw en de muur erlangs (overzijde *contrescarp*) heeft aan de binnenzijde een natuurstenen parement. De constructie dateert uit de 16de eeuw. Deze kan in verband gebracht worden met een uitsprong van de *contrescarp* die te zien is op historische kaarten.²² Een verspringing met kasseihelling werd niet vastgesteld ter hoogte van het onderzoeksgebied. Daar waren ook geen concrete aanwijzingen voor op basis van historisch kaartmateriaal.

Onmiddellijk onder de gesloopte vloeren en bebouwing werd bij het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied de zandige C-horizont vastgesteld.²³ Binnen het onderzoeksgebied bevindt de C-horizont, die in het verleden duidelijk afgegraven is, zich onmiddellijk onder recente antropogeen opgebrachte pakketten, aangebracht na de sloop van een kelder een aantal jaar geleden. Het beeld stemt dus overeen.

²² Deville et al. 2014, 37-39

²³ Deville et al. 2014, 34

Figuur 45: Uitsprong langs de *contrescarp* met hellende weg in kasseien met aanduiding van de mortellaag (rode pijl) die de zijkant van de bovenste kasseistrook bedekt (Deville *et al.* 2014, 40, fig. 27).

Figuur 46: Natuursteenparement langs het hellend kasseivlak met kops ingewerkte verankeringssteen aangetroffen bij het onderzoek ten zuidoosten van het onderzoeksgebied (Deville *et al.* 2014, 42, fig. 30)

2.4.8 Assessment van het onderzochte gebied

Na uitvoering van de voorgaande stappen kunnen de onderzoeksvragen beantwoord worden.

Algemeen

- Zijn er in het projectgebied archeologische restanten en structuren aanwezig?
 - Ja er zijn archeologische restanten en structuren aanwezig. Ze zijn in verband te brengen met de citadel van Antwerpen, mogelijk met zandextractie, met 19de-eeuwse bebouwing en met de recente sloop van onderkelderde bebouwing.

- In hoeverre hebben (sub)recente ingrepen de archeologische waarden aangetast in het gebied?
 - De 19de-eeuwse sloop van de citadel en vervolgens de realisatie van de nieuwe stadswijk Het Zuid heeft een grote impact gehad op bewaring van de archeologische waarden. Langs de Verlatstraat bevond zich een kelder die een aantal jaar geleden werd verwijderd. Het bodemarchief bleek tot op vrij grote diepte verstoord. Omwille daarvan werd in de archeologienota, afgaande op de onderzoeksresultaten van een terrein ten zuidwesten van het onderzoeksgebied, reeds een slechte bewaring van het bodemarchief verwacht, op resten van de citadel na langs de Verlatstraat. Deze verwachting kon bevestigd worden tijdens de opgraving.
 - De *contrescarp* van de citadel bleek minder goed en hoog bewaard dan verwacht. De secans palenwand van het terrein ten noordwesten van het onderzoeksgebied en de verankering ervan bevindt zich verder ook deels binnen het onderzoeksgebied.

Specifiek

- Wat is de opbouw en de ligging van het aangetroffen muurwerk en/of de aangetroffen funderingsdelen?
 - In verband met de citadel werd de bekleding van de *contrescarp* vastgesteld, bestaande uit een bakstenen muur met aan de zijde van de gracht (onder de verlatstraat) een natuurstenen parement. Het onderzoeksgebied bevindt zich aan de niet zichtbare ruw afgewerkte zijde van de *contrescarp*. Deze kon omwille van de eerder beperkte diepte van de geplande bodemingreep, niet tot de volledige diepte vrijgelegd worden, in tegenstelling tot het onderzoek dat ten zuidwesten van het onderzoeksgebied plaatsvond. Een insteek die in verband staat met een herstelfase van de *contrescarp* werd ook vastgesteld.
 - Parallel aan de *contrescarp* werd een grote rechthoekige kuil aangetroffen. Deze is vermoedelijk te beschouwen als een zandextractiekuil. Een vondst uit de vulling is in de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd te plaatsen. Dat het een uitbraakspoor is van een kelder is minder waarschijnlijk. De insteek van de 19de-eeuwse herstelfase van de *contrescarp* doorsnijdt namelijk de kuil.
 - Aan de zuidoostzijde van het onderzoeksgebied, haaks op de Verlatstraat, werd een funderingsmuur van 19de-eeuwse bebouwing aangetroffen, die nabij de Verlatstraat bestaat uit pijlers en bogen. Ze is tegen de *contrescarp* gebouwd.

- Zijn er karakteristieke eigenschappen van het muurwerk en/ of de aangetroffen funderingsdelen? Zijn er decoratieve elementen aanwezig.
 - Het muurwerk van de *contrescarp* heeft aan de zijde van de Verlatstraat een parement in natuursteen. Daarachter bestaat het metselwerk uit baksteen. De zijde die zichtbaar is ter hoogte van het onderzoeksgebied is ruw afgewerkt. Er zijn twee fases onderscheiden (zie volgende onderzoeksvraag).
 - De funderingsmuur uit de 19de eeuw is nabij de Verlatstraat voorzien van een systeem met pijlers en spaarbogen.

- Er zijn geen decoratieve elementen vastgesteld. Als deze er zouden zijn, worden ze eerder aan de zichtzijde van de *contrescarp* verwacht, die bij het onderzoek niet kon vrijgelegd worden, omdat de *contrescarp* ter hoogte van het onderzoeksgebied bewaard zal blijven.
- Kunnen de spoorcombinaties in verband gebracht worden met verschillende bouwfases en/of herstellingen?
 - Er werden vier bouwfases onderscheiden. Het gaat om de initiële oprichtingsfase van de *contrescarp*, die in verband staat met de citadel. Een vermoedelijke zandextractiekuil is van na de oprichting van de *contrescarp*.
 - Vervolgens is er een herstelfase van de *contrescarp*. Na de bovengrondse sloop van de citadel is ter hoogte van het onderzoeksgebied deels onderkelderde bebouwing opgericht, waarvan een funderingsmuur werd aangetroffen. Deze bebouwing is ondertussen terug gesloopt en er is een ophogingspakket aangebracht.
 - Resten die in verband staan met een secanspalenwand werden in het noordwesten ook nog aangetroffen.
- Uit welke periode dateren de verschillende bouwfases? Zijn er bouwstijlen of -kenmerken te herkennen?
 - De eerste bouwfase binnen het onderzoeksgebied houdt verband met de realisatie van de citadel. Deze werd opgericht vanaf 1567. Ze werd onder het Spaanse bestuur opgericht en was bedoeld om de stad onder controle te houden.
 - In de vermoedelijke zandextractiekuil is een vondst aangetroffen, die in de late middeleeuwen tot de nieuwe tijd te dateren is. Op basis van de stratigrafie dateert ze van na 1567 en voor 1832.
 - De herstelling van de *contrescarp* is uitgevoerd nadat in 1832, door een Franse belegering, de citadel ernstig beschadigd raakte.
 - De aangetroffen funderingsmuur van een gebouw is in verband te brengen met de oprichting van de wijk Het Zuid op het einde van de 19de-eeuw, nadat de citadel bovengronds gesloopt was.
 - Het opgebracht pakket is aangebracht na de sloop van de ter hoogte van het onderzoeksgebied aanwezige bebouwing een aantal jaar geleden. Ook de secanspalenwand dateert van een aantal jaar geleden.
- Zijn de structuren te kaderen in een algemene geschiedenis van vestingbouw? Of kan deze die al gekend is worden fijngesteld?
 - De aangetroffen *contrescarp* kan in verband gebracht worden met de citadel van Antwerpen en past zo in de vroegmoderne vestingbouw. De citadel werd opgericht vanaf 1567 als militair steunpunt. Ze had een stervormige plattegrond met vijf bastions. Ze past in de algemene tendens van de oprichting van citadellen met stervormige plattegrond in deze periode. Het onderzoeksgebied situeert zich aan de buitenzijde van de gracht rond de citadel, ter hoogte van een bastion en sluit aan op de *contrescarp*, de muur tegen het talud van de gracht. Ter hoogte van het onderzoeksgebied bevonden zich de bedekte weg en *glacis*.
 - De resultaten sluiten sterk aan bij die van het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied. We hebben de verderzetting van de *contrescarp* gedocumenteerd, die reeds bij dat onderzoek werd vastgesteld. Er blijkt eveneens sprake van twee fasen.
 - De *contrescarp* is wel minder hoog bewaard. Ze kon bij het onderzoek ten zuidoosten over de volledige diepte gedocumenteerd worden, maar dat is niet het geval ter hoogte van het onderzoeksgebied omwille van de geplande bodemingreep die minder diep reikt.

- Bij beide onderzoeken werden geen resten aangetroffen van de bedekte weg of de *glacis*. Bij het onderzoek ten zuidwesten van het onderzoeksgebied werd een uitsprong met een helling in kasseien gevonden. Een dergelijke structuur is niet aangetroffen ter hoogte van het onderzoeksgebied, maar werd hier ook niet verwacht.

3 Samenvatting

Het uitgevoerde bureauonderzoek gaf aan dat het onderzoeksgebied archeologisch potentieel kent. Er was sprake van een concrete verwachting naar het voorkomen van de muur van de *contrescarp*, die deel uitmaakt van de “Spaanse omwalling” en meer specifiek de citadel van Antwerpen.

De opdracht voor de oprichting van de omwalling werd gegeven door Karel V, de koning van Spanje, in 1542. De bouw van de citadel ving aan in 1567 en was bedoeld om de opstandige stad onder controle te houden. Op het einde van de 19de eeuw maakte de citadel plaats voor een nieuwe stadswijk, Het Zuid. Gezien de hoge archeologische verwachting voor het onderzoeksgebied werd meteen de uitvoering van een opgraving geadviseerd.

Het onderzoeksgebied situeert zich aan de buitenzijde van de gracht rond de citadel, ter hoogte van een bastion en sluit aan op de *contrescarp*, de muur tegen het talud van de gracht. Ter hoogte van het onderzoeksgebied bevonden zich de bedekte weg en *glacis*, maar deze elementen zijn niet bewaard gebleven. Bij de opgraving werd wel de muur als bekleding van de *contrescarp* aangetroffen. De ruw afgewerkte zijde, die normaal niet zichtbaar was, werd vrijgelegd. De zichtbare zijde, die afgewerkt was met een natuurstenen parement, bevindt zich onder de Verlatstraat en kon dus niet vrijgelegd worden.

De *contrescarp* blijft ter hoogte van het onderzoeksgebied *in situ* bewaard en wordt dus niet gesloopt bij de geplande werken. Er zijn twee duidelijke bouwfases onderscheiden in de *contrescarp*. Naast de initiële fase, gerealiseerd op initiatief van de Spaanse overheerser, is er ook een herstelfase. Deze dateert van na 1832. Door een Franse belegering, in de periode dat de stad Antwerpen onder Hollands bestuur stond, raakte de citadel namelijk ernstig beschadigd. De vaststellingen in verband met de citadel sluiten sterk aan bij die van een onderzoek dat werd uitgevoerd ten zuidwesten van het onderzoeksgebied.

Naast de *contrescarp* werd een vermoedelijke zandextractiekuil vastgesteld, die tegen de *contrescarp* lag. Op basis van de stratigrafie is ze te plaatsen na 1567 en voor 1832. Er werd in het noordwesten ook een funderingsmuur met een systeem van pijlers en spaarbogen aangetroffen van een gebouw in verband met de oprichting van de wijk Het Zuid, op het einde van de 19de eeuw, nadat de citadel bovengronds gesloopt was. Een opgebracht pakket dat reikt tot op de C-horizont - die sterk is vergraven - is aangebracht na de sloop van bebouwing een aantal jaar geleden. Ook een secanspalenwand in het zuidoosten dateert van een aantal jaar geleden.

4 Bibliografie

4.1 Publicaties

Deville, T./G. De Nutte/R. Roggen/R. Simons, 2014: *Verlatstraat te Antwerpen (gem. Antwerpen). Archeologische begeleiding*, Bilzen (Condor Rapporten 73).

Deville, T./S. Houbrechts, 2019a: *Verlatstraat 11-13 te Antwerpen. Archeologienota*, Hasselt (Condor Rapporten 933).

Deville, T./S. Houbrechts, 2019b: *Verlatstraat 11-13 te Antwerpen. Archeologienota*, Hasselt (Condor Rapporten 933).

Deville, T./S. Houbrechts, 2024a: *Verlatstraat 11-13 te Antwerpen. Archeologienota*, Hasselt (Condor Rapporten 933).

Deville, T./S. Houbrechts, 2024b: *Verlatstraat 11-13 te Antwerpen. Archeologienota*, Hasselt (Condor Rapporten 933).

Gils, R., 2009: De Spaanse omwalling en de vesting Antwerpen. Van het Oostenrijkse tot in het Belgische tijdperk (1714-1870), in: P. Lombaerde (ed.), *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, Antwerpen, 92-117.

Lombaerde, P., 2009: De vroege versterkingswerken van Antwerpen en de Spaanse omwalling. Vanaf ca. 1507 tot het einde van de Spaanse Successieoorlog in 1713, in: P. Lombaerde (ed.), *Antwerpen versterkt. De Spaanse omwalling vanaf haar bouw in 1542 tot haar afbraak in 1870*, Antwerpen, 14-61.

4.2 Websites

Centrale Archeologische Inventaris (2026)
<https://cai.onroenderfgoed.be>

Databank ondergrond Vlaanderen (2026)
<http://dov.vlaanderen.be>

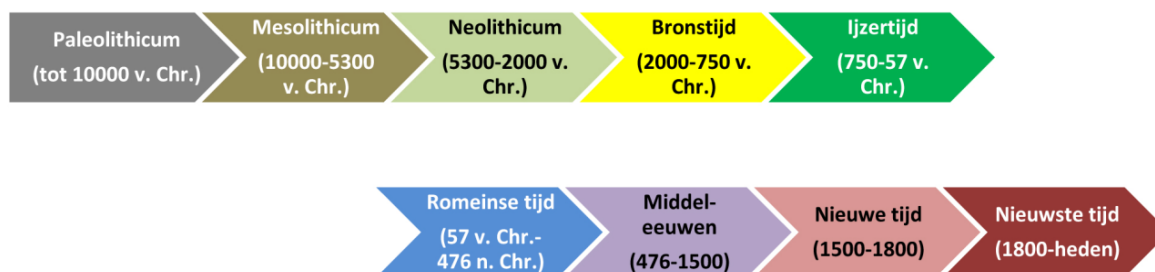
Geoportaal Onroerend Erfgoed (2026)
<https://geo.onroenderfgoed.be/>

Geopunt Vlaanderen (2026)
<http://www.geopunt.be/>

Onderzoeksbalans Onroerend Erfgoed Vlaanderen (2026)
<https://www.onroenderfgoed.be/onderzoeksbalans-archeologie>

5 Bijlagen

5.1 Archeologische periodes

5.2 Plannenlijst

Plannenlijst opgraving: projectcode 2026A5

Plan-nummer	Onderwerp/type	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
P1	Kadasterkaart	1:1	Digitaal	17/02/2026
P2	Topografische kaart	1:1	Digitaal	17/02/2026
P3	Synthesekaart nodig geachte maatregelen	1:1	Digitaal	03/12/2024
P4	Perspectief van Pieter van den Heyden	1:1	Analoog	1605
P5	Prent Frans Hogenberg	1:1	Analoog	1577
P6	Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden	1:1	Analoog	1771-1778
P7	Plan van de Citadel door Detraux	1:1	Analoog	1776
P8	Plattegrond van Antwerpen door Vuillaume	1:1	Analoog	1853-1873
P9	Inplantingsplan ontwerp	1:1	Digitaal	2024
P10	Ontwerp kelder	1:1	Digitaal	2024
P11	Ontwerp snede	1:1	Digitaal	2024
P12	Werkputtenplan	1:1	Digitaal	25/02/2026
P13	Bodemprofielen en hoogtes vlak 1	1:1	Digitaal	25/02/2026
P14	Bodemprofielen en hoogtes vlak 2	1:1	Digitaal	25/02/2026
P15	Allesporen- en alle vondstenkaart vlak 1	1:1	Digitaal	25/02/2026
P16	Allesporen- en alle vondstenkaart vlak 2	1:1	Digitaal	25/02/2026
P17	Interpretatie vlak 1	1:1	Digitaal	28/02/2026
P18	Interpretatie vlak 2	1:1	Digitaal	28/02/2026
P19	Situering t.o.v. onderzoek uit 2012	1:1	Digitaal	26/05/2026

5.3 Fotolijst

Fotolijst opgraving: projectcode 2026A5

ID	Type	Werk-put	Sector/vak	Vlak	Spoor/ profiel/ vondst	Begin/einde	Vervaardiging	Datum
F1	Werkfoto	1	/	1	/	/	Digitaal	16/01/2026
F2	Werkfoto	1	/	/	/	/	Digitaal	14/01/2026
F3	Werkfoto	1	/	/	/	/	Digitaal	15/01/2026
F4	Vondstfoto	1	/	2	L2	/	Digitaal	26/02/2026
F5	Profielfoto	1	/	1	PR1	AB	Digitaal	16/01/2026
F6	Coupefoto	1	/	2	L2	AB	Digitaal	19/01/2026
F7	Profielfoto	1	/	2	PR1	AB	Digitaal	16/02/2026

ID	Type	Werk-put	Sector/vak	Vlak	Spoor/ profiel/ vondst	Begin/einde	Vervaardiging	Datum
F8	Overzichtsfoto	1	/	1	L1	AB	Digitaal	19/01/2026
F9	Overzichtsfoto	1	/	2	/	AB	Digitaal	22/01/2026
F10	Coupefoto	1	/	2	M1A, M1B	AB	Digitaal	22/01/2026
F11	Coupefoto	1	/	2	M1A, M1B (detail)	AB	Digitaal	22/01/2026
F12	Coupefoto	1	/	2	M1A, M1B (detail)	AB	Digitaal	22/01/2026
F13	Spoorfoto	1	/	1	S1, M1A	AB	Digitaal	19/01/2026
F14	Coupefoto	1	/	1	M1, S1	DE	Digitaal	19/01/2026
F15	Spoorfoto	1	/	1	M3, S2	/	Digitaal	19/01/2026
F16	Coupefoto	1	/	1	M3	BC	Digitaal	19/01/2026
F17	Spoorfoto	1	/	1	M2	/	Digitaal	16/01/2026
F18	Spoor- en coupefoto	1	/	3	M2	/	Digitaal	16/02/2026
F19	Spoorfoto 2012/124	1	/	1	S7		Digitaal	2012
F20	Coupefoto 2012/124	1	/	1	S7	AB	Digitaal	2012
F21	Profielfoto 2012/124	1	/	2	S7	AB	Digitaal	2012
F22	Werkfoto 2012/124	1	/	2	S7	AB	Digitaal	2012
F23	Profielfoto 2012/124	1	/	3	S7	AB	Digitaal	2012
F24	Spoorfoto 2012/124	1	/	1	S7, S12		Digitaal	2012
F25	Spoorfoto 2012/124	1	/	1	S12, S14		Digitaal	2012

5.4 Tekeningenlijst

Tekeningenlijst opgraving: projectcode 2026A5

ID	Type	Onderwerp	Aanmaak-schaal	Aanmaak-wijze	Datum
T1	Profieltekening	WP1 VL1 PR1 AB, WP1 VL2 L2 BO1, WP1 VL2 L2 BO2	1:1	Digitaal	26/02/2026
T2	Profieltekening	WP1 VL1 PR2 AB, WP1 VL1 L2 S2 M3 AB, WP1 VL1 M3 L2 M1 BC, WP1 VL1 M1A M1B CD, WP1 VL1 M1 S1 L2 DE	1:1	Digitaal	26/02/2026

5.5 Dagrapporten

Dagrapporten opgraving: projectcode 2026A5

Datum: 14/01/2026

Werkzaamheden: Werfbegeleiding

Interpretaties: Voorafgaand aan de opstart van de opgraving dienen stabiliteitswerken tegen het voetpad plaats te vinden om een veilig verloop van de graafwerken te kunnen garanderen. Het originele plan is dat vandaag de bovenzijde van de *contrescarp* wordt opgezocht om verankeringen in de muur te plaatsen en hierop schoren te plaatsen die de wand tegen het voetpad dient tegen te houden. De muur wordt, gelet op resultaten van een opgraving op een aangrenzend perceel, verwacht op een diepte van 1,7 m onder het niveau van het voetpad. Bij het opzoeken van de *contrescarp* werden echter pas muurresten aangetroffen op een diepte van ca. 2,1 m. Daarbovenop betreft het

ophogingspakketten aan relatief los zand. Een deel van de bovenkant van de muur werd opgekuist met truweel en borstel om te bevestigen dat het om de muur van de *contrescarp* gaat.

Aangezien de muur zich dieper bevindt dan initieel werd verwacht, toetste de werfleider ter plaatse verschillende stabiliteitstechnieken af. Eén ervan was om een bekisting bovenop de muur te plaatsen en er stabilisé in te gieten, al dan niet tot het niveau van het voetpad. Aangezien we de bovenzijde van de muur dan niet meer zouden kunnen registreren bij de opgraving werd aan de werfleider uitgelegd dat we dan de volledige bovenzijde van de muur eerst vrij zouden moeten leggen en registreren. Intussen was reeds een deel van de wand tegen het voetpad ingestort op de blootgelegde muurresten. Het was dus duidelijk dat het vrijleggen van de muur niet op een veilige manier zou kunnen gebeuren voorafgaand aan de stabiliteitswerken.

Hierbij werd terug naar het originele plan gegaan om met houten schoren bovenop de *contrescarp* te werken. Tegen de late namiddag was het uitgegraven deel van in de voormiddag gestut met behulp van houten balken en planken. Morgen zal de overige breedte van de put uitgegraven en gestut worden tegen het voetpad.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jef Kennis (veldwerkleider)

Datum: 15/01/2026

Werkzaamheden: Werfbegeleiding

Interpretaties: Tegen de wand van Verlatstraat 9 werd een stuk muur aangetroffen bovenop de *contrescarp*. Vermoedelijk gaat het om recenter muurwerk van het gebouw dat hier gesloopt werd, het gebruik van cementmortel lijkt hier alleszins op te wijzen. De aannemer werd toestemming gegeven om dit stuk muur te uitpiqueren zodat een mooi gelijk niveau met de *contrescarp* ernaast bekomen kon worden en daarop een stabiele constructie geplaatst kan worden.

Ten zuidoosten van het uitgegraven stuk van gisteren, waarbij de muur op ca. 2,1 m werd aangetroffen, werd de muur nu op reeds 2,7 m waargenomen. Nog meer naar het oosten is dat zelfs ca. 3 m diep.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jef Kennis (veldwerkleider)

Datum: 16/01/2026

Werkzaamheden: Opgraving

Interpretaties: De eerste helft van de te onderzoeken zone werd uitgegraven tot op het eerste archeologische vlak, dat werd aangelegd onder het pakket zeefzand, op het niveau waarop de *contrescarp* zichtbaar wordt. Dit is ongeveer 240 cm onder het maaiveld. Vooraan is er op dit niveau nog een opgebracht pakket aanwezig, achteraan ligt het rechtstreeks op de C-horizont. Aan de linkerkant werd de secans palenwand van het buurpand vastgesteld die zich nog wel wat op het huidige perceel bevindt. Er werd een bodemprofiel geregistreerd over de volledige lengte van de put tot op het eerste vlak.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jordi Bruggeman (veldwerkleider) Jef Kennis (assistent-archeoloog), Lies Lommelen (archeoloog)

Datum: 19/01/2026

Werkzaamheden: Opgraving

Interpretaties: Vandaag werd de volledige zone die opgegraven dient te worden uitgegraven naar het eerste archeologische vlak. Aan de rechterzijde werd nog het restant van een muur vastgesteld met spaarbogen. Hier werd, tegen de *contrescarp*, een sondering langs gemaakt tot op het tweede archeologische vlak. Ook werd een bodemprofiel geregistreerd naar vlak 2 onder het niveau van het bodemprofiel van gisteren.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jordi Bruggeman (veldwerkleider) Jef Kennis (assistent-archeoloog), Lies Lommelen (archeoloog)

Datum: 22/01/2026

Werkzaamheden: Opgraving

Interpretaties: Vandaag werden de uitgraafwerken naar vlak 2 begeleid. Hierbij werden geen nieuwe grondsporen of muren aangetroffen. Laag 2 is nog steeds duidelijk zichtbaar in het vlak. De *contrescarp* (M1) werd vrijgelegd en opgekuist. Uit stabiliteitsoverwegingen lieten we in het zuiden meer grond op de muur staan waardoor de volledige breedte bovenaan niet kon vastgesteld worden zoals dat bij vlak 1 wel het geval was. De kraanman, die nu met de graafmachine op het voetpad stond gaf namelijk aan dat de dals van het voetpad aan het verschuiven waren en hoopte dat deze niet naar beneden zouden vallen. Het verschuiven van de tegels werd op foto vastgelegd. Muur M1 werd gefotografeerd. Morgen dient deze verder te worden getekend en ingemeten. Ook zullen er boringen in laag L2 uitgevoerd worden.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jef Kennis (veldwerkleider)

Datum: 23/01/2026

Werkzaamheden: Opgraving

Interpretaties: Vlak 2 werd opgemeten. Vervolgens werd de *contrescarp* ingetekend en werden nog enkele detail gefotografeerd. Vier boringen werden uitgevoerd in laag 4 om het verloop ervan te kennen. De laag reikt tot ca. 120 cm onder vlak 2, maar de diepte varieert wat. De laag wordt niet duidelijk dieper naar de *contrescarp* toe, wat het minder waarschijnlijk maakt dat het een insteek is, maar eerder het dempingspakket van een kelder. Metaaldetectie leverde geen vondsten op. Van muur M1 (A en B) werden nog baksteen- en mortelstalen genomen.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jordi Bruggeman (veldwerkleider), Lies Lommelen (assistent-archeoloog)

Datum: 16/02/2026

Werkzaamheden: Opgraving

Interpretaties: Vandaag werden de uitgraafwerken van de liftput begeleid. In plek van de geplande 1,4 m werd ze 1,2 m onder het vorige vlak (VL2) uitgegraven. Slechts een deel van het vlak kon worden opgeschoond en geregistreerd. De overige oppervlakte blijkt verstoord te zijn door de SECANS-palenwand die men eerst zal moeten uitpiqueren. Verder werd een aanvulling gemaakt op de vorige profielen waarbij we nu de onderkant van opgebrachte laag L2 kunnen waarnemen.

Extern advies: n.v.t.

Externe condities: n.v.t.

Aanwezig personeel: Jef Kennis (veldwerkleider)

5.6 Vondstenlijst

Zie afzonderlijke lijst.

5.7 Sporenlijst

Zie afzonderlijke lijst.

5.8 Stalenlijst

Zie afzonderlijke lijst.